

Uşaq ədəbiyyatı**Azərbaycan poeziyasında uşaq obrazları****Nigar İsayeva**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: nigarisayeva65@gmail.com

Annotasiya. Şifahi xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılan, həm uşaqlar, həm də böyüklər tərəfindən sevilən növlərindən biri də nağıllardır. Xalqın həyatını, onun məişətini, etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından nağıllar tədqiqatçılara daha geniş material verir. Nağıllar qədim mədəniyyətimizin yaddaş salnaməsidir. Nağıl mövzusunda yazılmış əsərlərdə bir neçə obrazlar diqqətimizi cəlb edir. Bunların içərisində uşaq obrazları xüsusilə seçilir.

Məqalədə bədii söz sənətimizin müstəqil sahəsinə çevrilmiş milli uşaq ədəbiyyatı nümunələrimizin təşəkkül tapdığı dövrdən başlayaraq, bu günə kimi görkəmli qələm ustaları tərəfindən məharətlə yaradılmasından, inkişaf zirvəsinə ucaldılmasında bəhs edilir.

Açar sözlər: folklor, uşaq, nağıl, mövzu, obraz, uşaq ədəbiyyatı

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 05.05.2022; qəbul edilib – 15.05.2022

Children's images in the Azerbaijani poetry**Nigar Isayeva**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: nigarisayeva65@gmail.com

Abstract. One of the most widespread types of oral folk literature, loved by both children and adults, is fairy tales. In terms of studying the life of the people, their way of life, ethnography and fairy tales provide researchers with more material. Tales are a chronicle of the memory of our ancient culture. Several images in fairy tales attract our attention. Among them, children's images stand out.

The article talks about the establishment and development level of examples of our national literature of children, which have become an independent field of our artistic word art, from the time when they were formed to the present.

Keywords: folklore, children, fairy tales, themes, images, children's literature

Article history: received – 05.05.2022; accepted – 15.05.2022

Giriş / Introduction

Bədii söz sənətimizin müstəqil sahəsinə çevrilmiş milli uşaq ədəbiyyatı nümunələrimiz təşəkkül tapdığı dövrdən başlayaraq, bu günə kimi görkəmli qələm ustaları tərəfindən məharətlə yaradılmış, bir çox hallarda inkişaf zirvəsinə ucalmışdır. Səməd Vurğun "Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq" adlı məqaləsində yazırdı ki, biz uşaqdan danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmalıyıq" [1, s.5]. Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislərin

fikirincə, uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə hər cür həyatı problem qaldırmaq olar və bu zəruridir.

Müxtəlif dövrlərdə uşaq poeziyası yeni mövzulara nüfuz etməyə çalışmışdır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının çoxsaylı yaradıcıları bir-birindən gözəl bədii nümunələr yaratmağı bir məqsəd olaraq qarşıya qoymuşdular. Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılığında başlayaraq müasir dövrə qədər uşaq ədəbiyyatı uzun bir yol qət etmişdir. Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, M.Füzuli, A.A.Bakıxanov, Q.Zakir, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvani, A.Səhhət, S.S.Axundov, A.Şaiq, S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, M.Seyidzadə və s. yaradıcılığında uşaqlar üçün yazılmış nümunələrə rast gəlirik.

Əsas hissə / Main Part

Mikayıl Müşfiqin bir-birindən gözəl uşaq ədəbiyyatı nümunələri vardır. Bunlara şairin "Pioner", "Vuruşmalar", "Qaya", "Məktəbli şərqi", "Coğrafiya", "Pambıq" və s. əsərlərini misal göstərə bilərik. M.Müşfiq "Qaya" poemasında səfil həyatı keçirən yoxsul uşaqların obrazını yaradaraq, onların faciəsindən söhbət açmışdır. Qaya səfalətin pəncəsində inləyən yüzlərlə uşağın ümumiləşmiş obrazıdır.

*"Sonsuz fəlakətin dənizlərində
Bu əl-ayaq çalan kiçik səfillər,
Sən ey çocuqluğun şanlı rəhbəri,
Yoxsa var bunlara sualın sən?
Qarşında çırpınan bu tifilləri
Haraya çəkməkdir xəyalın sənin?"* [4, s.307]

Əsərlərində uşaqları zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyə çağıran Mikayıl Rzaquluzadə uşaqları yüksək qiymətləndirir. Mikayıl Rzaquluzadə uşaqlar üçün əsər yazarkən xalq yaradıcılığı motivlərindən istifadə etmişdir. O, təkcə nağıl intonasiyasını saxlamaqla kifayətlənməmiş, xalqdan alınmış sujetlərə əlavələr etməkdən çəkinməmişdir. "Məktəbə gedir Tokay", "Ovcu Elişlə qoçaq Aytəkinin nağılı", "Şirinbulaq nağılı" və s. poemaları ideya-bədii dəyəri yüksək uşaq əsərləridir.

"Şirinbulaq nağılında" tufandan sonra gözü tutulan bulağın yenidən axıb-çağlanması üçün heyvanların, quşların, onlara kömək edən uşaqların birgə əməyindən söhbət açılır.

*Gecə-gündüz şırl-şırl
Şırlıdır Şirinbulaq,
Gecə-gündüz
Gözəl-göycək çiçəklərlə
Şən quşlarla, böcəklərlə
Şirin-şirin
Pıçıldadır Şirinbulaq.
Yaşa, yaşa!
Şırlıdaşa-şırlıdaşa,
Pıçıldaş-pıçıldaş. [2, s.110]*

Əsərlərinin mövzu dairəsinin müxtəlifliyi, tələp etdiyi rəngarəng ideyaları ilə seçilən, uşaq ədəbiyyatına həyatının 50 ildən çoxunu həsr edən Zəhid Xəlil uşaq əsərləri bədii sərvətdir. O bu əsərlərini yaradarkən vətən, təbiət, ata-ana, nənə-baba, məktəb təhsil, əmək, zəhmət, torpaq, dostluq, mənəvi zənginlik, insani saflıq, böyüyə hörmət, ilin fəsilləri, heyvanlar və quşlar aləmi, meyvələr, ağaclar, güllər, bitkilər: bir sözlə, ətraf aləmin əşya hadisələri ilə bağlı çoxlu sayda mövzulara müraciət edir. Z.Xəlil bir sıra əsərləri var ki, onların mövzusu körpə, kiçik yaşlı uşaqların həyat fəaliyyəti ilə əlaqədardır. "Ən şirin şey", "Oynayıram beşikdə" kimi əsərlərdə sanki biz beşikdə yatan körpənin ilq nəfəsini duyur, hələ yeriyib-yüyürməyi bacarmayan körpənin gülüşünü eşidir, yenicə dil açan balaların yarımçıq sözlərinə qulaq asır, balaca qızığının öz gəlincikləri ilə oynadığını müşahidə edir, bağçayaşlı uşaqların ərköyün, şıltaq, dəcəl və şən hərəkətlərini izləyirik. Sənətkar körpə dünyasının romantikasını və şirinliyini məharətlə poeziyaya gətirə bilmişdir.

*Mənim adım Cəmalə,
Özüm bir qəşəng qızam.
Atam-anam deyir ki,
Gül qızam, çiçək qızam,
Hələ çox uşağam mən,
Deyirlər şıltağam mən.
Oynayıram beşikdə,
Nə işim var eşikdə. [2, s.172]*

Şairin yaratdığı maraqlı, təkrarolunmaz obrazlardan “yalan danışa bilməyən İmran, hər şeyi tərsinə geyinib gülünc vəziyyətə düşən İsgəndər, çəpişlərini otarmağa aparan məzəli Səməndər, yatanda kuklası ilə seçilməyən Afaq, dostu ilə birlikdə atılıb-düşərək evin altını-üstünə çevirən balaca Zahid, dostlarının onu ələ salmağından küssüb gedən Sıfır, üstü-başını yağış gölündə bulayan pinti Çərkəz Zahid Xəlilin zəngin və çoxsaylı obrazlar qalereyasına daxildir.

“Yalançı İmran” yumoristik uşaq şeirinə nəzər salağ. Bu şeirdə şən əhvali ruhiyyə, incə yumoristik üslub daha qabarıq nəzərə çarpır. Mətbəxdəki qabın ağzını açır mürəbbəni yeyən İmran üz-gözündən xəbərsiz halda anasına mürəbbəni pişiyin yediğini deyir:

*İmran mətbəxə qaçdı,
Qabın ağzını açdı,
Mürəbbəni yədi o.
Amma gəlib yavaşca
Anasına dedi o:
- Quyuğunu buladı,
Pişik gəlib yaladı.
Anası baxdı ona,
İnanmadı sözüne.
Mürəbbənin şirəsi,
Bulaşmışdı üzünə. [2, s.171]*

Z.Xəlil bu şeirində məsum qəlblə bir uşaq obrazı yaratmışdır. Yalanın nə olduğunu hələ dərk etməyən, ona görə də yalan deməyi bacarmayan, nəticədə yalanın üstünü elə özü açan İmranın hərəkəti yumoristik gülüş doğurur.

Uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Mirvarid Dilbazi yaradıcılığında uşaq obrazları daha çox yer tutur. Mirvarid Dilbazinin “Körpələr”, “Ana”, “Körpələr və şair” və sair şeirlərini misal göstərə bilərik. Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı mənəm nağıllar da maraqlıdır. Bu nağıllarda maraqlı folklor sujetlərinə rast gəlirik. Bu sujetlər vasitəsilə M.Dilbazi uşaqları düzliyə, doğruluğa, vətəni sevməyə səsləyir. “Xeyir və Şər”, “Balaca dostlarım”, “Qardaşlar”, “Sevincin dünyası” bu qəbildən olan poema-nağıllardır.

“Qaranquş və qara ilan” xalq nağılı əsasında yaranmışdır. İlan ağcaqanada deyir ki, öyrən gör hansı canlının qanı şirindir. Ağcaqanad işə başlayır, bir gözəl oğlan uşağının qanının çox şirin olduğunu görüb ilana xəbər aparmaq istəyində, qaranquş ağcaqanadın dilini parçalayır. Ağcaqanaq birtəhər məsələni ilana başa salır. İlan qaranquşdan intiqam almaq üçün onun üstünə atılır və quyuğundan tük qoparır. Elə buna görə də qaranquşun quyuğu haçadır. İnsanlara hörmət etdiyinə görə adamlar qaranquşu sevir, onun xətrini əziz tuturlar.

Mirvarid Dilbazinin yaradıcılığına nəzər saldıqda onun xalq nağıllarından bir neçə istiqamətdə faydalandığını görürük:

1. Folklorlardan hazır nağıl və sujetləri götürərək yenidən işləmək;
2. Orijinal mövzuda bəzi əsərlərinə xalq nağıllarından müəyyən epizod və əhvalatlar daxil etmək;
3. Müasir həyatı və ətraf aləmin real hadisələrini nağılvari bir tərzdə təsvir etmək, yəni orijinal nağıllar yaratmaq;

4. Nağılların dil, üslub, təhkiyə sistemindən, müəyyən ideyalarından istifadə etmək.

Öz orijinal üslubu, lirizmi, obrazlı ifadələri ilə seçilmiş, müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafı yolunda yorulmadan çalışmış Xanımna Əlibəyli “Yaz konserti”, “İşləməyən dişləməz”, “Sənubərin gözləri”, “Ləğələrin nağılı”, “Ulduzların nəğməsi”, “Məni günəşə at”, “Kənd həkimi”, “Ləpələrin nağılı”, “Nişanlı qız”, “Gözəllər gözəli” və sair kitab və poemalarında bir-birindən bənzərsiz örnəklər yaratmış və uşaq obrazlarına xüsusi yer ayırmışdır.

Akademik Bəkir Nəbiyev Xanımna Əlibəylinin yaradıcılığını analitik təhlilə cəlb edərək yazır: “Peşəkar uşaq ədəbiyyatımızın banisi Abdulla Şaiqdən sonra bu sahədə çalışanlardan üçünün Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında özünəməxsus yeri var: Xanımna Əlibəyli, Teymur Elçin və İlyas Tapdıqım” [4, s.15]. Uşaq ədəbiyyatında sözünü demiş şairlərimizdən biri də Ə.Quluzadədir. Ədəbi mühitə 70-80-ci illərdə gəlsə də, əsasən, 90-cı illərdən milli uşaq ədəbiyyatının inkişafında diqqətə cəlb edən qələm sahibidir. Onun müxtəlif illərdə “Beş qitənin uşaqları”, “Qarabağ oyunu”, “Alay komandiri”, “Məhləmin uşaqları” və s. bir-birindən maraqlı şeir kitabları işıq üzünə çıxmışdır. Onun şeirlərində sirlə uşaq dünyası öz əksini tapır. Şeirlərindəki rəngarəng obrazlarla bütün sualların cavabını verir və uşaqların bilik səviyyəsinin artmasına kömək edir. “Cırdan çırpı yığanda” şeiri də bu qəbildəndir. Nağıllarımızda rast gəldiyimiz Cırdan obrazına sanki yeni nəfəs verir. Bu şeirdə Rövşən adlı bir oğlan dəcəlliyinə görə “Cırdan” adlandırılır.

*“Nəçə dəfə ilişdi,
İtin ayaqlarına
O yığdı çırpı-çırpım,
Kulun qıraqlarına.
Birdən kolun dibində
Görəndə bənövşəni,
Sanki tutub saxladı
Bənövşələr Rövşəni.
-Yağın gəlib gəzəcək,
Çöli də, kövşəni də.
Cırdan çırpı yığanda
Dərsin bənövşəni də”. [3, s.45]*

Xalq nağılları motivi əsasında qələmə aldığı poemaları da öz bədii dəyəri ilə oxucuların marağına səbəb olmuşdur. “Xalça toxuyan qız”, “Babək, tütək və bənək”, adlı nağıl-poemalarında təsvir olunan əhvalatlar gənc nəslin mədəni-oxlaq tərbiyəsinin formalaşmasında əsaslı rol oynayır. Şairin “Xalça toxuyan qız” nağıl-poemasının məzmunu “hansı sənət yaxşıdır” mübahisəsinə son qoymaq üçün söylənilən bir nağıldan ibarətdir. Müəllif uşaqlara bu nağılı söyləməklə hansı peşənin daha yaxşı olduğunu başa salır, nəticə çıxarmağı isə onların öhdəsinə buraxır.

“Babək, tütək və Bənək” nağıl-poemasında tərbiyə məsələsinə ön plana çəkir. Heyvanların qəniminə çevrilmiş qanıqən xanın bəd əməllərinə qarşı çıxan Bənək sahibinin tapşırıqlarını yerinə yetirmir və nəticədə xan iti oxla yaralayır. Babək isə itin yalarlarını sağaldır və onu yanında saxlayır. Öz mənfur əməllərindən əl çəkməyən xan yenə yolunu azır və bu dəfə quzu əti yemək istəyində olur. Xanın adamları Babəkin quzularını ələ keçirtmək istəyir. Lakin Bənək xanın adamlarını quzulara yaxın buraxmır. Bu əsərdə Ələmdar Quluzadə yaratdığı uşaq obrazı vasitəsilə digər uşaqlara sanki dərs verir. Yaxşıliqın itmədiyini, heyvanların bəzi insanlardan daha ağıllı, daha sədaqətli olduğunu göstərir.

Müasir uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Teymur Elçindir. Teymur Elçinin uşaqlar üçün keyfi poeması, mənzum nağılı vardır. Bu əsərlərin hər biri mövzuya olduqca rəngarəngdir. O, bir neçə əsərlərinin mövzusunu seçərkən xalq yaradıcılığından bəhrələnmişdir. Onun yaratdığı nağıllarda həmişə dərin ictimai məzmun olmuş, xalqın arzu və istəkləri bu və ya digər şəkildə onlarda bədii əksini tapmışdır. “Elçi gəldi Təpəgöz” nağılında xalq müdriyyətinin şahidi oluruq.

“Nur bağında” əsərində isə xeyirlə şərin mübarizəsi təsvir olunur və əsərdə bu mübarizə yeni bir şəkildə öz poetik əskisini tapır.

Uşaq yazıçısı Əli Səmədlinin də nağıl povestləri diqqəti daha çox cəlb edir. Müəllif “Şehri xalça” nağıl povestində folkloru üz tutmuş, nağıllar dünyasının qəhrəmanı Əhmədin başına gələn hadisələrdən söhbət açmışdır.

Onun “Siçanların toyu” nağılının da maraqlı sujeti vardır. Bu simvolik nağılda tənbellik, oğurluq, mal-dövlət hərisliyi, köhnə adət-ənənələr tənqid olunur. Turuş-xaruş xanım və Tos-tolaq bəy uşaqlarını erköyün, tənbel böyüdən valideynlərin, Yarıqulaq isə ata-ana himayəsində dolanan tənbel, avara, tüfeyli gənclərin simvolik obrazıdır.

Ömrünün ən odlu gənclik çağlarını işığa çevirib yandıran Fikrət Sadıqın uşaq ədəbiyyatındakı rolu danılmazdır. Şairin uşaqlar üçün bir-birindən maraqlı “Cırdan hara getmişdir”, “Göydən alma düşmədi”, “Göydə nə var”, “Bala kirpi” kitabları nəşr olunmuşdur.

“Cırdanın yeni sərgüştələri” cizgi filminin ssenari müəllifi də məhz Fikrət Sadıqdır. Fikrət Sadıqın bütün yaradıcılığında folklor ab-havası vardır. Onun əsərlərində xalq ruhu, xalqın təfəkkür tərzii ön plandadır. Şairin bütün əsərlərinin xəmiri folklorla yoğrulub.

Nəticə / Conclusion

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunələrdən aydın olur ki, Azərbaycan poeziyasında bir-birindən rəngarəng, bitkin uşaq obrazları yaradılmışdır. Məzmunu və mövzusu uşaq keçmişimizdən xəbər verən nağıllarımızda verilən obrazlar vasitəsilə böyüməkdə olan nəsə yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılanır. Uşaq ədəbiyyatı onları zəngin mənəvi keyfiyyətə malik bir insan kimi yetişdirməkdə, estetik zövqlü insan kimi tərbiyə etməkdə kömək edir.

Ədəbiyyat / References

1. Əsgəri F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. Bakı: ADPU, 2009.
2. Xəlil Z. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı: ADPU, 2008.
3. Quluzadə Ə. Məhləmin uşaqları. Bakı: Şirvanşəf, 2004.
4. Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
5. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gələndə (ədəbi-tənqidi məqalələr) / Bəkir Nəbiyev. Bakı: Yazıçı, 1984.
6. Rzaquluzadə M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.

Детские образы в азербайджанской поэзии

Нигяр Исасва

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: nigarisayeva65@gmail.com

Резюме. Одним из любимых и детьми и взрослыми и широко распространённым жанром устной литературы являются сказки. С точки зрения изучения жизни, быта, этнографии народа сказки дают исследователям более широкий материал. Сказки это летопись памяти древней культуры нашего народа. В произведениях на темы сказок нас привлекают несколько образов. Среди них особо выделяются образы детей. В статье говорится об образцах национальной детской литературы, ставшей самостоятельной областью искусства художественного слова начиная с периода формирования и по сегодняшний день, которые искусно созданы известными мастерами пера, достигшими вершины его развития.

Ключевые слова: фольклор, детская, сказка, тема, образ, детская литература